

ГРАНІ ОСМИЛЕННЯ ЕПІЧНОЇ ТВОРЧОСТІ ОЛЕСЯ УЛЬЯНЕНКА

[Рецензія на монографію: Штейнбук, Ф. (2022). Під «Знаком Саваофа», або «Там, де...» Ульяненко. Ч. 2. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 392 с.]

Черниш А.Є.,
orcid.org/0000-0001-6183-7312
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри журналістики та філології
Сумського державного університету

Українське літературознавство, як переконуємося з численних наукових студій, означило Олесь Ульяненка неординарним, унікальним, вельми оригінальним письменником України періоду незалежності. Утім, як видається, за усіма ярликами його письма передусім варто говорити про незручність прийняття й осмислення ульяненківського тексту, що й формує численні зацікавлення, інтерпретації та дискусії. Саме із незручності з'являється живий інтерес до того, що традиційно замовчуване або малопроговорюване, табуйоване і непристойне, занадто інтимне, сороміцьке і навіть схиблене, а то й патологічне. Відтак перед читачами постає, хоч якби парадоксально це не звучало, надскладне завдання вчитати естетику потворного із незручного тексту, що, на перший погляд, радше деструктує, аніж організує.

Осмыслити прозу Олесь Ульяненка до снаги вдумливому читачеві, здатному позбуватися стереотипів і страхів власного пізнання / відкриття / пошуку себе у тексті. Неупереджена інтерпретація його текстів означає не лише непристойні і табуйовані виміри людської екзистенції, а й різного гатунку модуси темних сторін індивіда, які, як переконуємося, є майже у кожного, хай би як ретельно не були приховувані людиною. Розвінчуванню непривабливих, непристойних, утаємничених вимірів персонажів Ульяненка присвячено чимало наукових студій, утім наукові студії Фелікса Штейнбука вирізняються дещо незвичним і навіть зухвалим аналізом тих аспектів його епічної творчості, що зазвичай залишалися «за науковим кадром», а то й взагалі нівелювалися через незручність їхнього проговорювання, низьку естетичність чи художню цінність. Своїми монографіями «Під знаком Саваофа, або «Там, де...» Ульяненко» Ф. Штейнбук доводить протилежне, відкриваючи нові грані та горизонти осмислення текстового і підтекстового у творах українського письменника.

Запропоновані монографії Ф. Штейнбука «Під знаком Саваофа, або «Та, де...» Ульяненко» (Частина 1, 2) – вельми помічні матеріали в осягненні заглибин ульяненківських космосів і світів. Обидві частини монографії – концептуальні, добре продумані, структуровані наукові студії, присвячені творчості Олесь Ульяненка. Перша частина монографії про Олесь Ульяненка вже знайшла своїх урядних читачів і поціновувачів, що засвідчено низкою фахових рецензій (Л. Горболіс, В. Дмитренко, С. Кочерга, Р. Харчук та ін.), а також відзначена премією імені Пантелеймона Куліша. Розділяючи наукове захоплення глибиною першої частини монографії, варто відзначити високу наукову цінність другої частини цієї ґрунтовної студії.

Монографія Ф. Штейнбука «Під знаком Саваофа», або «Там, де...» Ульяненко» (Частина 2) закономірно продовжує літературознавче осмислення глибокого потенціалу прози українського письменника. Дослідник традиційно для подібного типу наукових студій означає теоретичні засновки важливих категорій поетологічного осягнення творчості Олесь Ульяненка – композиції, художнього образу, ідеї, теми, стилю. Автор доказово обґрунтовує теоретичне розуміння базових категорій у кожному розділі (стиль, жанр, сюжет, композиція, образ, хронотоп (Розділ 1), проблематика (Розділ 2), топоси маргінальності, абсурдності, божевілля, жорстокості, ницості, сміху, відчаю, надії (Розділ 3)), здійснює огляд наукової лектури, помічної у теоретичному осмисленні зазначених категорій або наукових студій, присвячених аналізу окремих аспектів творчості Олесь Ульяненка. У монографії помітно відчувається діалог із потенційними читачами, а також дискусія і навіть полеміка з окремими дослідниками (Я. Дубинянська, Б. Пастух, О. Пуніна, О. Соловей, А. Соколова, Н. Тендітна та ін.), що нюансує або засвідчує кардинально відмінні наукові погляди Ф. Штейнбука у перепрочитанні і розкодуванні текстів Олесь Ульяненка.

¹ Штейнбук, Ф. (2022). Під «Знаком Саваофа», або «Там, де...» Ульяненко. Ч. 2. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 392 с.

Переконливо видається висловлена у монографії Ф. Штейнбуком позиція координувати категорію стилю з попередньо вдало апробованою науковцем у літературознавчому дискурсі тілесно-міметичною концепцією в осмисленні художніх творів. У фокус наукових опцій потрапило не лише тіло, а й окремі значимі тілесні субститути крові та екскрементів, змалювання яких, як переконує автор монографії, «дозволяє письменнику сягнути невірогідної глибини стосовно внутрішніх мотивів, які у такій художній інтерпретації представляють людину і її духовність у більш ніж скептичному сенсі» [с. 149]. Наукові коментарі тексту Олеся Ульяненка перебувають у єдиному смисловому зчепленні з поглядами українського письменника, з його текстами, враховуючи «зручні» і «незручні» теми і проблеми, специфіку їхнього художнього моделювання, що вимагають відповідного стильового оформлення.

У монографії «тілесно-просторова взаємодія» [с. 139] вагомо увиразнена інтерпретацією гендерних, гомосексуальних, сексуально-перверсійних проблем у текстах Олеся Ульяненка, спрямованих не на деструкцію світоставних імперативів українського суспільства, як і не на його десакралізацію, а на необхідність коректного проговорення незручних локусів тексту з описами збочень, патологій, насилля, фетишизму, німфоманії, гомосексуалізму, садизму, зоофелії тощо задля повнокартинного психодіагностування, а то й психоаналітичного розкодування складних типажів прози Олеся Ульяненка.

Цікавими видаються спостереження Ф. Штейнбука над сюжетно-композиційною структурою творів письменника, представляючи нетиповість текстової побудови ульяненківської епіки, далекої від канонічних традиціоналістських текстів із чіткою відповідністю і взаємозалежністю сюжету і композиції. У монографії переконливо проаналізовано «повсякчасне композиційне порушення лінійного розгортання описуваних пригод» [с. 48] у «Сталінці», «сюжетно-композиційні “витівки”» [с. 50] у романі «Там, де Південь», «кульмінаційний штиб» [с. 51] сюжетно-композиційної організації романів «Жінка його мрії» і «Квіти Содому», що разом із категоріями стилю та образності є питомо авторськими «родзинками», виокремлюючи прозопис Олеся Ульяненка поміж художньо-літературних пошуків і здобутків української літератури кінця XX – початку XXI ст.

Специфіку сюжетно-композиційної організації романів Ф. Штейнбук пояснює відчутним впливом соціальних обставин і непереборним

тиском тілесно-інстинктивної природи дійових осіб, що закономірно представляють і продовжують наукові пошуки автора монографії, засвідчені його попередніми студіями («Засади тілесного міметизму у текстових стратегіях постмодерністської літератури кінця XX – початку XXI століття», «Тілесність – мімезис – аналіз (Тілесно-міметичний метод аналізу художніх творів)», «Українська література у контексті тілесно-міметичного методу», «Конвергенція тілесних мікротопосів у сучасній світовій літературі»).

Акцентування на соціозумовлюючому та тілеснозорієнтованому факторах структурно-композиційного лаштунку творів українського письменника формує новітній модус наукових студій, насамперед задекларованих малопроговорюваними аспектами онтології автора та його персонажів, що потрапляють у фокус антропоцентризму, філософії духу і тіла, психоаналізу. Відтак цілком закономірно видається позиція Ф. Штейнбука в аналізі творів Олеся Ульяненка, зокрема його сюжетно-композиційної організації, що може розглядатися як «репрезентація внутрішніх інтенцій, спрямованих на проникнення засобами гранично напруженого художнього аналізу в сенси, що формуються на межі більш ніж суперечливих феноменів – суспільного і тілесного буття» [с. 58]. Соціальна ангажованість, детермінована тиском, примусом і навіть частково насиллям, разом із тілесним і духовним нуртуванням складних, травмованих і психічно нестійких персонажів виформовують претензійний, одіозний, викличний своїм натуралізмом художній модус прози Олеся Ульяненка, вміло потрактований Ф. Штейнбуком з урахуванням специфічної поетики страху, болю, приреченості, а також топосів маргінальності, абсурдності, божевілля, жорстокості, нудьги, відчаю тощо. Ці унікальні, досі малостудійовані аспекти прози Олеся Ульяненка помітно увиразнюють наукову цінність представленої монографії, що засадничо представляє дискурс естетики трагізму, змушуючи до переосмислення, переоцінки, ревізії багатьох онтологічних понять – життя, смерті, болю, страждання, страху, любові, ненависті тощо.

Вагомою теоретичною та практичною цінністю відзначається наведена Ф. Штейнбуком типологія персонажів ульяненківського тексту – маргіналів у «Сталінці» і «Там, де Південь...», «виродків та песиголовців» [с. 63], злочинців чи добродіїв, «упосліджених девіантною поведінкою та схильних до зловорожих учинків» [с. 63] у романі «Син тіні», диявольського персонажа у романі «Дофін Сатани», асоціальні індивіди у романі «Ангел

помсти», «образи фантазмагоричного штибу» [с. 72] у романі «Перли і свині», що загалом координуються зі складною типологією персонажів в українській літературі перехідного періоду, вдало засвідчену творами й інших письменників (Ю. Винничука, С. Жадана, О. Жупанського, Ю. Издрика, Ю. Покальчука, С. Процюка та ін.).

Разом із малопроговорюваними, а то й відверто замовчуваними / залишеними поза науковим фокусом темами і проблемами незручних творів Олеся Ульяненка, Ф. Штейнбук вагомо актуалізує дотепер лише побіжно означену у студіях інших дослідників суперечливу національно-автентичну природу ульяненківського тексту. Автор монографії доказово обґрунтовує його націєцентричну спрямованість, послідовно і закономірно виважуючи значимі у формуванні національного дискурсу елементи на різних рівнях текстоткладання. Ці тексти, як зауважує Ф. Штейнбук, топологічно «приналежні до українського культурно-історичного простору, для якого характерними є, з одного боку, численні постколоніальні і пострадянські узалежнення та упередження, стереотипи і кліше, фобії та страхи тощо, а з іншого – гримаси новонародженого суспільства, що борсається у недолугих спробах якщо не віднайти себе, то хоча б вижити за відмінних від попереднього досвіду умов» [с. 99–100], указуючи на украї важливу місію художнього твору не лише озвучувати проблеми, а й проговорюючи їх у тексті, змушувати

читачів до активізації внутрішніх резервів протистояти, змінювати, зрештою, діяти, щоб пропрацювати негативні досвіди і травми.

Загалом літературознавчий аналіз творчості Олеся Ульяненка у другій частині монографії Ф. Штейнбука «Під знаком Саваофа, або “Там, де ...” Ульяненко» здійснено з урахуванням «вибірково-суб’єктивного підходу» [с. 96], зумовленого індивідуальними опціями і зацікавленнями науковця текстами українського письменника. Попри представлений широкий науковий матеріал у першій та другій частинах монографії, все ж, як зізнається автор, «питань стало не менше, а більше» [с. 342], засвідчуючи очевидну багатозмістовність текстів Олеся Ульяненка і невичерпність наукових інтерпретацій та читацьких реценцій. Варто констатувати, що Ф. Штейнбук у другій частині, як і в першій частині цієї фахової і виваженої студії, попри надскладний, специфічний і незручний у сприйнятті ульяненківський текст, осмислив його за озвученим у першій частині мірилом – «справжнє мистецтво завжди існує поза моральним дискурсом» [с. 314]. Застосування цього принципу перепрочитання і розкодування прози Олеся Ульяненка употужнило енергетику наукового слова, вільного від моралізаторства, клеймування, надмірної патетики і дидактики, зробивши складний текст українського письменника зрозумілим.